

ЗІСТАВЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СИСТЕМ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У статті розглядаються функціональні особливості системи номінативних одиниць сучасної англійської мови у співставленні з українською. Значену увагу приділено шляхам поповнення системи, що розглядається, її лексичним та синтаксичним конститuentам.

Проблема функціонування мови як динамічної системи нерозривно пов'язана з проблемою функціонування мовних одиниць у потоці мовлення. Будь-яка система, якщо вона життєздатна, не є жорсткою організацією. У ній завжди є перехідні випадки, а будь-яка класифікація її елементів припускає як ядерні, так і периферійні, тобто неочевидні випадки.

Джерелом змін у мові та її творчого потенціалу виступає природа та її відношення з людиною, суть яких виражається в процесі діяльності і охоплює явища різноманітного походження, починаючи від зовнішніх для людини матеріально-практичних операцій і завершуючи внутрішніми інтелектуальними діями. Зміни в мові, насамперед, служать відбитком змін у мисленні її носіїв. Мовна картина світу лише фіксує зміни, що відбуваються в концептуальній картині світу як кожного індивіда, так і всіх її носіїв.

Саме завдяки особливостям свідомості носіїв мови й існують різноманітні системи і структури мов. Причому особливості переваги аналітичного або синтетичного мислення в структурі мислення носіїв мови так чи інакше відбиваються в переваженні аналітичних або синтетичних елементів у їхніх мовних системах. Хоча, безсумнівно, і ці показники не є непорушними. Пригадаємо, приміром, дрейф у бік аналітизму в історії англійської мови.

Отже, система кожної конкретної мови має свої істотні особливості. Оскільки ми не є прихильниками ідеї існування «чистих» типів мови, а визнаємо наявність усередині кожного морфологічного типу мови цілого ряду властивостей, характерних для мов інших груп, ми все ж не можемо не констатувати перевагу аналітичних елементів у структурі сучасної англійської мови. До них ми відносимо відносно бідність флективних форм словозміни; значно розвинену омонімію граматичних афіксів; сильно розвинутий конверсивний словотвір, який базується на чітко налагодженому механізмі функціональної переорієнтації мовних одиниць, як, утім, і схильності до синкретизму і рівнозначності; перевага прилягання над іншими видами зв'язку слів у словосполученні підрядного характеру; утворення атрибутивних іменних ланцюжків; поширення комплексів нефінітної предикації; фіксована позиція елементів висловлення, тобто залежність їхніх лексико-граматичних показників від виконуваної ними синтаксичної функції. Усе перераховане вище визначає порядок даної переважно аналітичної мовної системи.

Зазначені найбільш загальні характеристики системи сучасної англійської мови також можуть бути доповнені даними М. Д. Резвцової, О. В. Афанас'євої, Т. С. Самохіної, які ґрунтуються на структурі англійських словосполучень, речень і слів. Так, для системи сучасної англійської мови найбільш характерними є атрибутивні й об'єктні словосполучення на основі прилягання, одно-двовалентні з переважним числом типів 5 (для атрибутивних) і 7 (для об'єктних), твердий порядок S+P+O у реченні; генетивний порядок слів Ngen+ Nc; переваження двоскладних речень [1:26]. Отже, сучасна англійська мова - мова аналітичного типу з елементами аглютинації і прилягання, а також відсутністю фузії на стиках морфем.

Якщо ж ми підходимо до аналізу мови як функціональної системи, тобто як системи засобів вираження якоїсь визначеної мети [2, 453], то найважливіше місце в ній повинні займати повнозначні номінативні одиниці. Так, слова як основні номінативні одиниці мови об'єднують ряд значень, форм і їх уживання. Дане розуміння слова є універсальним. У кожній мові слово безпосередньо співвідноситься з визначеним поняттям. Слово реалізує певну лінгвістичну категорію, а поняття як одна з форм мислення є категорією логічною. Водночас, із функціональної точки зору, слово як одиниця номінації в різних мовах має свої істотні особливості. У сучасній англійській мові предметно-логічне (номінативне) значення виходить на передній план. Воно домінує над формально-граматичними ознаками лексичної одиниці. Узагальнене ж предметне значення слова, позначення ним поняття певного предмета, якості як його постійної ознаки, дії як перемінної ознаки значною мірою визначає можливість синтаксичного використання конкретної лексичної одиниці. Безумовно, функціональне використання англійського слова припускається в межах визначеної норми. Тому валентності можливості англійського слова, його синтагматичний потенціал тісно пов'язані із семантичними особливостями і визначають його роль як у системі мови, так і в системі лексико-граматичних ознак.

Сума цих показників сприяє приверненню уваги адресата нехарактерною валентністю або виконанням незвичної синтаксичної функції в реченні. Насправді ж ці факти виступають результатом зміни слова своєї функціонально-семантичної належності, тобто змін у семантиці та прагматиці. У мовах з аналітичною структурою, наприклад, англійській, як правило, не фіксується при цьому ніяких морфемних або фонетичних змін.

До типологічно релевантних особливостей сучасної англійської мови, слідом за М. Д. Резвцовою, О.В. Афанас'євою та Т.С. Самохіною, ми відносимо: одноморфемність (R=S=W) структури англійського слова; слабку вираженість основних лексичних категорій; слабкий розвиток відносних прикметників; широке використання іменників в атрибутивній функції; відсутність присвійних прикметників; розвиток дієслів-зв'язок; наяв-

ність граматикалізованих прикметників. Для словотвору типологічними є: основний засіб з'єднання морфем - прилягання; чітко виражені морфемні шви; двухкомпонентність; препозиція доповнюючої морфемі стосовно основної [1:26].

У сучасному англійському словотворі поряд з афіксацією значене функціональне значення мають телескопія, усікнення основи, а також морфолого-синтаксичний і синтаксичний типи словотвору. Особливо це наочно просліджується при зіставленні основних моделей словотвору англійської та східно-слов'янських (зокрема, української) мов. Ізоморфізм виявляється в наступному:

- у зіставлених мовах виділяються морфологічні, морфолого-синтаксичні, лексико-семантичні і семантичні типи словотвору;

- найбільш продуктивною в даних мовах є афіксація, представлена префіксацією, суфіксацією і суфіксально-префіксальним словотвором.

Аломорфні риси в сфері словотвору є значно різноманітнішими:

- у східно-слов'янських мовах до засобів морфологічного словотвору відноситься постпозитивація (*трусатися, миритися*), а в англійській - перенос наголосу (*an import > to im'port*) і чергування звуків (*heat > hot*). У східно-слов'янських мовах ці види словотвору супроводжуються афіксацією;

- телескопія як засіб морфологічного словотвору фіксується в обох мовах, але є продуктивною лише в англійській (*slim + gymnastics = slimmastics*);

- у сучасній англійській мові, на відміну від східно-слов'янських, значно продуктивнішою є конверсія (*N > V, V > N, Adj > Adv, V > Adj, Adj > V* і ін.);

- синтаксичне словоскладання носить оказіональний характер у східно-слов'янських мовах (*времяпрепровождение, сумасшедший* і ін.), а у сучасній англійській мові даний тип є більш продуктивним (*merry-go-round, forget-me-not* і т.д.);

- утворення фразових дієслів типу *to go on, to look after* і їхнє наступне стягування типу *teach-in, walk-out* є також істотною рисою сучасної англійської мови;

- тенденція до компресії складних слів із відсіканням ядерного компонента типу *a pin-up-girl > a pin-up* також визначає типологію системи сучасного англійського словотвору.

Якщо до даних особливостей системи сучасної англійської мови додати достатньо розвитку омонімію, омофразію, полісемію лексичних одиниць, а також їхню морфологічну незмінюваність і функціональне переосмислення слів, що втратили категоріальну семантику своїх вихідних елементів, то досить рельєфно проявляється відмінності англійського слова за його функціональними характеристиками від таких індоєвропейських мов, як східно-слов'янські. Нагадаємо, що останні за своєю морфологічною структурою відносяться до синтетичної групи мов і відповідно до типологічних ознак, за В. Скалічкою, характеризуються протиставленням словотворчих елементів і закінчень; значну роль відіграють формальні слова, узгодження одиниць мови, їхній вільний порядок, синонімія й омонімія граматичних елементів [3:29-30]. Що ж стосується мов аналітичного типу, наприклад, англійської, сильну ступінь ознаки виявляють: протиставлення кореневих і службових елементів, з одного боку, і словотворчих елементів і закінчень - з іншого; значна роль формальних слів і їхній твердий порядок (S + P + O); важлива роль категорії речення і розвиненість підпорядкованих речень.

Що ж стосується визначення типу мови, то, незважаючи на наше заперечення так названих «чистих» типів, усе ж слід зазначити, що існують деякі основні риси, характерні для системи тієї або іншої мови, що дозволяють віднести її до одного з них. Під типом же, слідом за В. Д. Аракіним, ми розуміємо стійку сукупність головних ознак мови, що знаходяться між собою у певних зв'язках, причому наявність або відсутність однієї з ознак обумовлює наявність або відсутність іншої ознаки або інших ознак [4:16].

Своєрідний підхід, виходячи з форми структурної інтеграції компонентів, пропонують І. М. Кошова та Ю. О. Дубовський, які виділяють субординований та автономний типи мов. Перший об'єднує синтетичні й інкорпоруючі мови, а другий - кореневі й аглютинативні. Аналітичний же тип у силу своєї транзитивності не є самостійним. Таким чином, сучасна англійська мова містить у собі елементи субординованого й автономного типів і пов'язує їх між собою [5:13].

Отже, англійське слово в плані розуміння значно більше залежить від його контекстного оточення, ніж у мовах переважно синтетичної структури, і, отже, менше автономно в семантичному плані і більш автономно в плані ономазіологічному у зіставленні з такими мовами, як, наприклад, російська, українська і білоруська. Функція слова в сучасній англійській мові, тим самим, визначається лінгвокогнітивними даними і дозволяє сформулювати його семантичну структуру, а також прагматичну роль у висловленні. Його ж контекстне оточення є маніфестацією не тільки морфологічних, синтаксичних, прагматичних і семантичних показників, але й семіотичних. У результаті контекстуальної належності найчастіше буває проблематично визначити лінгвістичний статус тих чи інших мовних одиниць: *The sergeant had shrugged with a you-know-now-how-it-is expression* (R. M. Stern). «Ireland!» said Soames, deeply. *A pretty pair of shoes* /... /! (J. Galsworthy) «Shall we consider this our first marital disagreement?» «Agreed», he said (I. Shaw). *There is going to be one helluva row* («The Express»). *The conversation was typical Headfield chat, moving over such matters as the threat of a new road coming into the town as an accomplishment to a by-pass being built five miles away, the Alan Ayckbourn play on at the Margaret Thatcher* (J. Symons). *It was Barry's birthday, and we had a cops and robbers* (J. Symons). Якщо до цього списку додати функціонування окремих морфем у якості лексем (*hyper* (adj), *mega* (adj), *semi* (n)); фонем - у якості лексем (/□:/ (n), /□□/ (n), /ju:/ (adj)); словосполучень - у якості лексем (*my gum, sort of, kind of*); речень - у якості лексем (*Where it's all, do-it-yourself*); а лексем - у якості морфем (*-tree, -aware, -person, -driver*), то стане ясною визначальна роль, яку грає функціональний критерій у структуруванні системи сучасної англійської мови та її гнучкості як у

плані ономазіологічному, так і в плані лінгвокогнітивному. Ця гнучкість, або, іншими словами, автономність, створює значне поле діяльності для функціональної переорієнтації - процесу, що виступає однією з головних рушійних сил змін у словниковому складі сучасної англійської мови. Слід зазначити і те, що їй підвладні як однорівневі, так і різнорівневі мовні одиниці.

Через істотні типологічні особливості сучасної англійської мови даний факт має тенденцію до розширення за рахунок виконання окремими повнозначними одиницями функцій неповнозначних слів (*owing Part I > owing conj; provided Part II > provided Prep*). В англійській мові для забезпечення адекватності акта комунікації потреба в таких одиницях є значною. Цим пояснюється і поліфункціональність дієслів *to be* - знаменна, службова, модальна, *to have* - знаменна, службова, модальна, *to do* - знаменна, службова, емфатична.

Дана ситуація в системі сучасної англійської мови створює проблему у визначенні лінгвістичного статусу повнозначних номінативних одиниць - слів і словосполучень. На наш погляд, зараз в англійській мові існує досить істотна перехідна зона між одиницями лексичного і синтаксичного рівнів. Цю зону складають:

- стійкі словосполучення з непереосмисленими компонентами: *music centre, affirmative action, acid rain*;
- стійкі словосполучення з частково переосмисленими компонентами: *acid rock, air breather, air house, dawn raid*;

- стійкі словосполученнями, що належать до римованого сленгу: *movers and shakers, nuts and bolts, fudge and mudge*. Дані одиниці у функціонально-семантичному аспекті варто відрізнити від парних словосполучень [6, 4-19], оскільки біноми типу *advice and consent, far and wide, corner or later, ladies and gentlemen, face to face, joys and griefs, toy and go, go and see, good and bad* відбивають парність людського мислення, часто висловлюючи семантично і синтаксично співвідносні поняття, до складу яких входять і необразні словесні штампи, авторські неологізми, біблєізми. Подібні утворення в основному служать засобом створення експресивної надмірності. Досить часто так називані парні словосполучення виявляють спроможність до розширення, що виявляється у виді семантико-синтаксичних відношень аддиції і специфікації [7: 214-215]. Компоненти ж римованих утворень пов'язані відношеннями семантичної єдності, що набуває новий зміст, що відрізняється від значень складових його лексичних одиниць. Наявність подібних одиниць ґрунтується на природній схильності людського мислення до об'єднання, зіставлення, а іноді і протиставлення думок про явища і предмети зовнішнього світу, безпосередньо або опосередковано пов'язаних один з одним у процесі когнітивної діяльності стосовно предметів об'єктивного світу;

- комплексні власні імена, що вживаються переносно: *Lady Bountiful, Lady Bracknell, Don Juan, Bertie Wooster*. У даних єдностях спостерігається перехід власного імені від предметної номінації до сигніфікації, переносного позначення визначеної якості, оцінки нового денотата поза об'єктивним зв'язком із реальним вихідним денотатом;

- фразеологічні одиниці, що є семантично ізольованими перетвореннями: *couch potato, as they come*;
- зв'язані словосполучення, що функціонують у якості стійких номінативних комплексів: *laid-back, hang-up*;
- словостягнення, що являють собою конденсовані словосполучення, єдність яких закріплюється як графічно, так й інтонаційно. Незважаючи на те, що дані утворення, як правило, є багаточленними, вони мають єдині функціональні і когнітивні показники: *a-go-go, fly-by-wire, one-on-one, rent-a-crowd, oven-to-table, right-to-work*. Ці одиниці лише оказіонально зустрічаються в українській та інших східно-слов'янських мовах;

- лексеми, що виникли в результаті дії словотворчих моделей: а) юкстапозиції (*sunglasses, windscreen*); б) редуплікації (*spit-spot, no-no, man-man, rumpty-tumpty*); в) телескопії (*prissy, vibronic, racon, pomato*); г) аббревіації: *WHO (World Health Organization), NATO (North Atlantic Treaty Organization), OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries), PO (Post Office), RPM (Revolutions per Minute), PhD (Doctor of Philosophy), MEd (Master of Education)*;

- граматичні структури, основу яких складають комплекси нефінітної предикації, що структурно складаються з двох компонентів, але функціонують подібно складним повнозначним мовним одиницям і розглядаються як єдині когнітивно-комунікативні блоки: the Accusative with the Infinitive Construction, the For-to-Infinitive Construction, the Nominative with the Infinitive Construction, the Gerundial Complex, the Nominative Absolute Participial Construction, the Accusative with the Participle Construction (наприклад, *She made me obey her; For her to hear him was distressing; She is known to be very kind; We all agree to your opening the discussion; Walking down the street, the idea struck me; I saw Mary reading a book; You were seen running down to the river*). Варто врахувати, що форма, когнітивні підстави і функціональні характеристики таких структур мають істотні особливості порівняно з одиницями лексичного і синтаксичного рівнів. Проблема розгляду функціонально-семантичних особливостей структур вторинної предикації не розглядалися раніше в подібному аспекті. Комплекси нефінітної предикації, що структурно складаються з двох компонентів - іменного та вербального, за своєю формою збігаються із надслівними мовними одиницями. Проте, аналізовані структури функціонально поводяться подібно аналітичним лексичним одиницям, виконуючи єдину синтаксичну функцію у висловленні: підмета (*It was difficult for you to copy wish this task*), предикатива (*To be together was for us to be happy*), доповнення (*I am anxious for her to dance*), означення (*I'll set the task for you to fulfil it*), обставини (*The work finished, we thanked you*), складного підмета (*She is expected to star in a film*), складного доповнення (*I found him reading a book*). Подібні одиниці сучасної англійської мови складають єдині когнітивно-комунікативні блоки, що представлені в мові складними функціонально-семантичними утвореннями. Отже, аналізовані аналітичні форми знаходяться на стику лексичного і синтаксичного рівнів. Зазначені одиниці не фіксуються в українській та інших східно-слов'янських мовах;

- граматичні структури більш високого рівня, що складають підрядні речення та входять до складу єдиного складнопідрядного цілого. У сучасному англійському висловленні дані функціонально-семантичні утворення спроможні виконувати синтаксичні функції: підмета (*What I want, is to be left alone*), предикатива (*The difference between us is that we belong to different social layers*), доповнення (*I tell you what I find necessary*), означення (*I entered the room in which I have not been for a long time*), обставини (*Hardly had I open the door when strangers rushed to the window*).

Аналітичні лексичні одиниці, що складаються з двох і більше компонентів, характеризуються спільністю знакової функції, що залежить від ступеня зв'язаності значення слова в його лексичному, семантичному, а також функціональному аспектах.

У сучасній англійській мові значне місце займають одиниці типу *speech sound* (на відміну від української), число яких не обмежено. Через відсутність флексій у означуваного компонента, що знаходиться в позиції атрибута до субстантиву, він утрачає свою як функціональну, так і семантичну незалежність і перетворюється як би на чисту основу, що взаємодіє з основою наступного слова.

Ці одиниці, що структурно нагадують словосполучення, укладаються в один фонетичний такт, визначають єдиний комплексний сигніфікат і являють собою функціонально-синтаксичну єдність у висловленні.

Отже, семантика і функціональні характеристики розглянутих вище мовних одиниць представляють не просту суму значень утворюючих їх знаків, а їх складну комплексну взаємодію, що здатна призводити до виникнення нових семантико-синтаксичних єдностей. Впливає також необхідність визнати значну активність появи подібних семантико-синтаксичних утворень в англійській мові на сучасному етапі її розвитку.

Варто також урахувати, що цілий ряд повнозначних номінативних засобів знаходиться на одній з трьох стадій інтеграції словосполучення - соположенні, зближенні й інкорпорації, що знаходять матеріальне вираження відповідно в словосполученні, словостягненні та складному слові [порівн. 8, 21]. Відповідно до даного підходу, першу групу складають одиниці типу *a large room, a little room, an ancient city*, другу - типу *a lecture room, a shade temperature, a meat ball, brown coal*, третю - *a nightcap, a drumstick, a flypaper* і ін.

Таким чином, проміжна зона «слово - словосполучення» не є однорідною. Вона характеризується різним ступенем ідіоматичності і спаяності компонентів, що знаходить висвітлення у відповідній зв'язаності їхніх сигніфікативних значень, а, отже, у функціональному підпорядкуванні допоміжного елемента головному. Значна кількість конститuentів цієї зони в сучасній англійській мові суттєво перевищує аналогічні показники української та інших східно-слов'янських мов завдяки особливостям її структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Резвцова М. Д., Афанасьева О. В., Самохина Т. С. Практикум по сравнительной типологии английского и русского языков. — М.: Просвещение, 1989. — 160 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
3. Пражский лингвистический кружок / Под ред. В. А. Звегинцева. - М.: Прогресс, 1967. — 559 с.
4. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. — М.: Просвещение, 1989. — 254 с.
5. Кошева И. Г., Дубовский Ю. А. Сравнительная типология английского и русского языков. — Минск: Вышэйшая школа, 1980. — 270 с.
6. Медведева Л. М., Дайнеко В. В. Парные словосочетания английского языка. — К.: Вища школа, 1989. — 184 с.
7. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1981. — 285 с.
8. Квеселевич Д. И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. — К.: Вища школа, 1983. — 84 с.

Матеріал надійшов до редакції 12.12.2000 р.

Левицький А. Э. Сопоставление функциональных особенностей систем номинативных единиц английского и украинского языков.

В статье рассматриваются функциональные особенности системы номинативных единиц современного английского языка в сопоставлении с украинским. Значительное внимание уделено путям пополнения рассматриваемой системы, ее лексическим и синтаксическим конститuentам.

Levitsky A. E. Comparison of functional peculiarities of the systems of English and Ukrainian nominative units.

The article centres on the functional peculiarities of the system of nominative units in present-day English in comparison with those of Ukrainian. The main attention is drawn to the ways of enlarging the above system, its lexical and syntactical constituents.